

КОЛБІНА Тетяна Василівна

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця
e-mail: tkolbina55@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У наш час комунікація є ключовим поняттям для всіх сфер життєдіяльності людини. Найважливіші функції комунікації у сучасному суспільстві полягають у тому, що вона забезпечує функціонування всіх установ, структур і організацій, соціальну взаємодію людей у різних видах діяльності (праця, пізнання, навчання, гра тощо). Комунікативна освіта сприяє вихованню активних і відповідальних громадян, які завдяки риторичним умінням здатні ефективно впливати на соціально-демократичні перетворення у суспільстві. Комунікативні вміння забезпечують комфортну атмосферу в сім'ї, соціальній групі, на робочому місці, а також підвищують самооцінку людини, впевненість в собі, формують лідерські якості. В епоху глобалізації й міжнародної економічної інтеграції міжкультурна компетентність є запорукою успішної комунікації з представниками інших народів як у ситуаціях повсякденного спілкування, так і у професійній діяльності.

Таким чином, комунікативна підготовка необхідна для повноцінного життя особистості, її розвитку й самореалізації, успішної професійної діяльності й кар'єрного зростання, а також для виховання «громадянина світу». Вважаємо, що підвищення якості комунікативної підготовки студентів під час навчання в університеті є нагальною проблемою системи вищої освіти в умовах її реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів комунікації як універсальної форми соціальної взаємодії присвячені дослідження, насамперед, представників гуманітарних наук (Г. Батищев, М. Бахтін, В. Біблер, О. Бодальов, М. Бубер, П. Грайс, Т. Дрідзе, М. Каган, О. Леонт'єв, Б. Ломов, Ю. Лотман, В. Малахов, Б. Паригін, Г. Почепцов, М. Hartig, J. Hennig, D. Krallmann, P. Watzlawick, D. Wunderlich та ін.). Визнаючи складність і комплексність поняття «комунікація», М. Каган підкреслює, що воно не може бути зведено ані до соціально-психологічної інтерпретації, ані до психологічних закономірностей «сприйняття людини людиною», а є широкою за змістом філософсько-антропологічною проблемою [3, с. 81]».

Наукові засади формування комунікативної культури майбутніх фахівців різних напрямів професійної підготовки розроблялись у працях С. Амеліної, Л. Барановської, В. Гриньової, М. Васильєвої, Н. Волкової, В. Кан-Калика, Г. Локаревої, А. Мудрика, Л. Паламар, В. Пасинок, І. Тимченко та інших учених. Але разом з цим залишається низка питань, які пов'язані з необхідністю визначення теоретико-методологічних підходів до модернізації комунікативної підготовки студентів у закладах вищої освіти, що мають створити основу для її організації на засадах системного підходу (створення педагогічної системи), управління нею на міжпредметному рівні (розробка технології, відповідних засобів управління), визначення стилю взаємодії учасників акадагічного процесу (викладача і студентів).

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних підходів до комунікативної підготовки студентів в університеті, що потребує з'ясування сутності процесу комунікації, її структури та функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «комунікація» є універсальним поняттям, яке у наш час використовується у всіх науках. Комунікація виникла як потреба людини передати інформацію, необхідну для взаємодії, передусім, у предметній сфері. У філософії комунікація (лат. *communicatio* – повідомлення, передача) розглядається як «смісловий та

ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії людей [8, с. 497]». Основною функцією будь-якої форми комунікації є досягнення соціальної спільності її учасників при збереженні індивідуальності кожного з них.

Згідно з теорією О. Леонтьєва, спілкування – це система цілеспрямованих і мотивованих процесів, які забезпечують взаємодію людей у колективній діяльності, реалізують суспільні й особистісні психологічні відносини і використовують специфічні засоби, насамперед, – мову [6].

Визначено, що структура комунікативного акту включає:

- мінімум двох учасників комунікації, які дотримуються норм певної знаково-семіотичної системи (передусім, мови);
- ситуацію, в якій відбувається комунікація і яку вони намагаються зрозуміти та осмислити;
- тексти – мовленнєві повідомлення для передачі необхідної інформації;
- мотиви і цілі, які спонукають суб'єктів здійснювати комунікацію;
- безпосередній процес передачі та сприйняття текстових повідомлень у матеріальній формі [8, с. 497].

Ключовим для теорії комунікації є поняття коду: внутрішній код («мова мислення» або «універсально-предметний код» у термінології М. Жинкіна [2]), що є основою для розуміння інформації, і зовнішній код (вербальні та невербальні знаки, паралінгвістичні засоби тощо). Доведено, що будь-який знак є матеріальним носієм соціальної інформації, мовний знак уявляє собою ідеально-матеріальний феномен: його форма матеріальна і тому доступна для сприйняття органами чуття людини, його значення – ідеальне відображення дійсності у свідомості людей.

У розробленій науковцями інформаційно-кодовій (семіотичній) моделі (Г. Почепцов, М. Жинкін, Р. Якобсон та ін.) мовленнєва комунікація проходить за такими етапами: формування ідеї обміну інформацією → кодування її змісту → передача повідомлення через певний канал → декодування повідомлення → усвідомлення реципієнтом його змісту → зворотний зв'язок. Тож структура будь-якого комунікативного акту

відтворює етапи проходження інформації і може бути представлений у вигляді ланцюга: адресант → знаково-семіотичний код → повідомлення → знаково-семіотичний код → адресат (рис. 1).

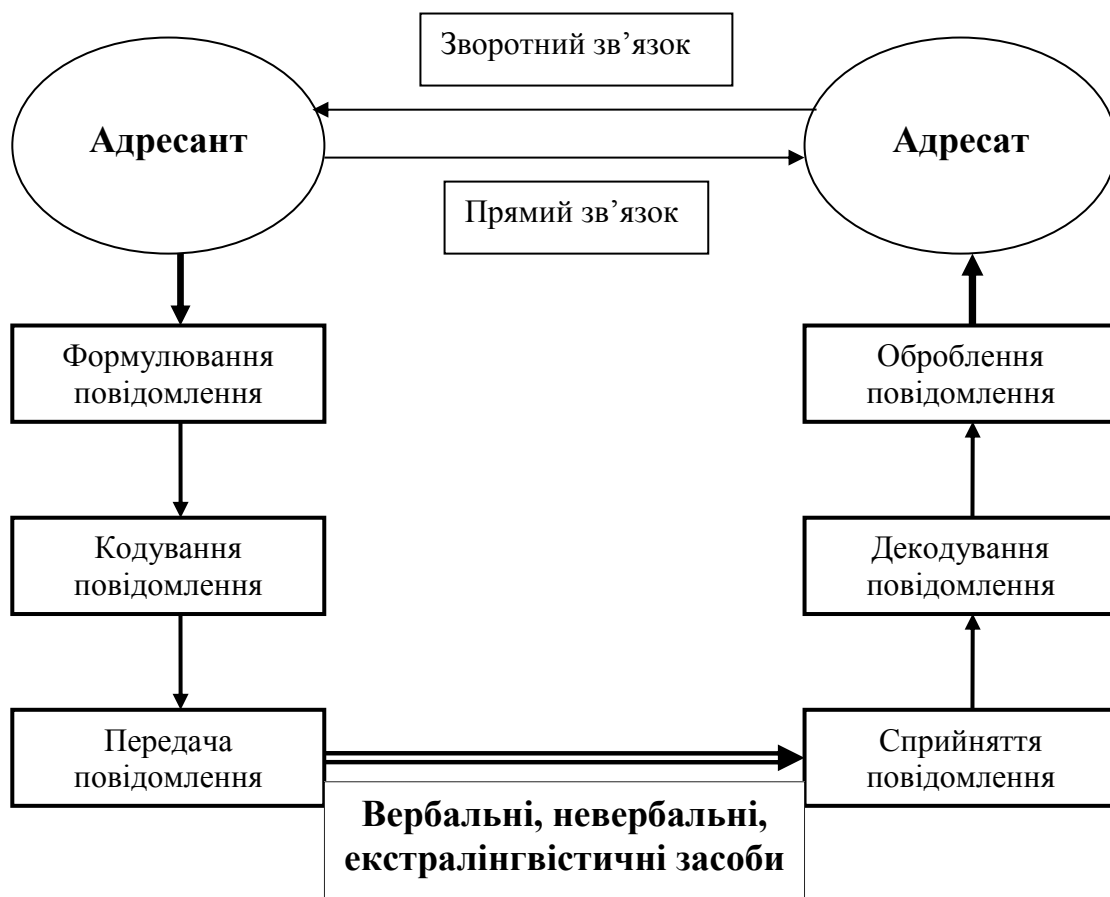

Рис. 1. Інформаційно-семіотична модель комунікації

Підкреслимо, що для успішної комунікації необхідним є наявність зворотного зв'язку, його наявність дозволяє відправнику отримати інформацію про ступінь сприйняття і розуміння адресатом повідомлення.

Дослідження науковців (Г. Андрєєва, І. Зимня, В. Крисько, В. Куніцина, Б. Д. Паригин та ін.) дозволили визначити, що структура будь-якого комунікативного акту відображає взаємопов'язані між собою аспекти: перцептивний, комунікативний, інтерактивний. Перцептивний аспект відображає процеси взаємного сприйняття, розуміння і пізнання партнерами з комунікації один одного. Їхнє порозуміння залежить від здатності людини правильно оцінювати контекст комунікації, розуміти настрій свого партнера

за його вербальною і невербальною комунікативною поведінкою, враховувати його психологічні особливості тощо. Комунікативний аспект відтворює процес обміну інформацією між індивідами і передбачає використання різних засобів спілкування (вербальних і невербальних). Інтерактивний аспект комунікації показує характер організації взаємодії суб'єктів у процесі обміну інформацією і форми спільної діяльності (злагода, пристосування, конкуренція, конфлікт).

Як зазначено, комунікація відбувається у певній ситуації, тобто смисл повідомлення можна зрозуміти тільки в контексті (місце і час, сфера і умови комунікації, психологічні і соціальні характеристики її учасників тощо). У мовленнєвій комунікації процес вербалізації інформації пов'язаний зі здатністю людини до її кодування (у вербальній та невербальній формах), розуміння смислу повідомлення – зі спроможністю до її адекватного декодування. Код «шифрування» повідомлення, спільний для його відправника і одержувача, відтворює широкий соціокультурний контекст комунікації.

Умовою успішного сприйняття і декодування адресатом повідомлення є здатність використовувати знаково-символічну систему, від рівня володіння нею залежить розуміння отриманої інформації й її індивідуальна інтерпретація подій, явищ, процесів реальної дійсності. Під час інтерпретації виявляються світобачення, погляди, емоції, почуття людини, що ґрунтуються на власному досвіді, який вона набула під час соціалізації у рідній культурі. Надважливою є здатність правильної орієнтації в умовах комунікативної ситуації, що полягає у швидкій і точній оцінці обставин спілкування, передбачає врахування розумово-мовленнєвих і психологічних особливостей співрозмовника, пов'язаних з віком, освітою, сферою професійної діяльності, національною приналежністю, рівнем зацікавленості темою розмови тощо.

Умовами успішної комунікації, результатом якої є досягнення взаєморозуміння і взаємодія, на думку О. Бодальова, є такі: глибокі знання психології іншої людини, насамперед, її ціннісних орієнтацій, що знаходять

відображення в ідеалах, потребах та інтересах; усвідомлення цілей і мотивів комунікації; спрямованість на спілкування з іншими людьми; особистісні якості (емпатія, толерантність тощо) [1, с. 63-73].

Під час навчання студенти мають засвоїти теоретичний аспект щодо особливостей процесу комунікації, способів передачі інформації за допомогою знаково-семіотичних систем у ситуаціях майбутньої професійної діяльності, і на їх основі – сконцентрувати свої зусилля на набутті практичних умінь мовленнєвої комунікації.

Оскільки комунікація є видом діяльності, то формування комунікативної компетентності доцільно здійснювати на основі теорії діяльності. Ученими (Л. Виготський, Л. Божович, О. Леонт'єв, П. Гальперін та інші) визначено, що успішна мовленнєва комунікація потребує від людини таких дій: швидко і правильно орієнтуватися в умовах комунікації, планувати своє мовлення, знаходити адекватні засоби передачі змісту, забезпечувати зворотний зв'язок.

Тож комунікативну підготовку студентів доцільно здійснювати відповідно до її діяльнісної сутності як формування їхнього досвіду комунікації в ситуаціях професійної діяльності, соціальної взаємодії, повсякденного спілкування.

Соціальна комунікація завжди відбувається в певному культурному контексті. Згідно з інформаційно-семіотичним підходом (А. Кармін, Ю. Лотман, Ю. Степанов та ін.), культура визначається як система знаків, що репрезентує світ (культура, за Ю. Лотманом, – «символічний всесвіт» [7]), передає певні смисли, є засобом спілкування.

Культура, з позицій діяльнісного підходу, є надбіологічним знаковим механізмом «передачі досвіду через так званий соціокод як знаково закріплену сукупність діяльнісних схем, що забезпечують соціальне наслідування [9, с. 23]». Функціонування культури є умовою «самоідентифікації» суспільства та його членів, усвідомлення колективом та його суб'єктами свого групового та індивідуального «Я», маркування себе

самобутніми формами своєї культури, розпізнавання «своїх» та «чужих» за ознаками культури тощо [5, с. 337-338].

Людина як суб'єкт культури засвоює та розвиває її в процесі своєї активної діяльності, у взаємодії з іншими людьми. Культура є контекстом існування й спілкування людей, що визначає моделі комунікативної поведінки, способи мислення, сприйняття і реагування її представників (Дж. Адамопулос, П. Б. Смит, Е. Е. Вoesch, Г. Hofstede, Н. Kimmerle та інші). Д. Мацумото, зокрема, висловлює таку думку: «Культура для поведінки людини – те ж саме, що операційна система для програмного забезпечення; залишаючись непомітною, вона відіграє найважливішу роль в її розвитку і функціонуванні [10, с. 27]». Г. Хофстеде порівнює культуру з ментальними програмами, які несвідомо впливають на діяльність і комунікативну поведінку кожного її носія. Згідно з його теорією, кожна людина має набір ментальних програм («software of the mind»), що засвоєні нею, як правило, у процесі навчання, коли відбувається соціалізація й інкультурація особистості. Механізми формування почуттів, стилю мислення визначають світосприйняття людини, а також моделі її соціальної поведінки [12]. Таким чином, культура є чинником, що детермінує і коригує комунікативну поведінку кожного її представника.

Метою підготовки майбутнього фахівця в університеті є формування комунікативної культури на засадах культурологічного підходу, що пов'язано, насамперед, з його здатністю будувати і підтримувати відносини з іншими людьми у процесі спільної професійної діяльності і соціальної взаємодії. Підкреслюючи переплетення цих понять, американський дослідник Е. Т. Холл (E. T. Hall) стверджує, що культура – це комунікація, а комунікація – культура [11]. У такому значенні культура порівнюється з айсбергом, основу якого складають культурні цінності та норми, а його вершиною є індивідуальна комунікативна поведінка людини, що ґрунтується на них і виявляється, насамперед, у процесі соціальної взаємодії з іншими людьми.

Соціальна комунікація, будучи основою взаємодії людей, є віддзеркаленням їхньої національної культури. Представники кожної культури мають спільну систему поглядів, переконань, ідей, цінностей, які впливають на їх свідомість і комунікативну поведінку. Культурні розбіжності утруднюють комунікацію людей, заважають їм досягати взаєморозуміння, оскільки фактор належності до певної національної культури може обмежувати їх соціальну взаємодію у процесі міжкультурної комунікації. Але природне прагнення до комунікації з представниками інших культур, притаманне усім народам, об'єктивна необхідність вирішення існуючих проблем є причинами, що спонукають людей виходити за межі своєї культури, долати всі перешкоди під час міжкультурної комунікації.

Важливим напрямом модернізації комунікативної підготовки студентів є поглиблене вивчення іноземних мов і через них – засвоєння культурознавчої інформації. Загальновідомо, що знакова система мови неподільно пов'язана зі свідомістю народу, який на ній розмовляє, а через національну свідомість – з системою соціального життя людей. Взаємодія в процесі міжкультурної комунікації значно ускладнюється через належність її учасників до різних національних культур, які користуються різними знаково-семіотичними системами і культурно-мовними кодами [4]. Тож володіння іноземними мовами і знання особливостей культури ділового партнера сприятимуть досягненню цілей спільної професійної діяльності.

Таким чином, аналіз теоретичних питань стосовно комунікації дозволив визначити її як особливий вид діяльності засобами знаково-семіотичних систем, під час якої відбувається взаємний вплив людей в результаті обміну інформацією, культурними цінностями, емоціями, моделями комунікативної поведінки.

Аналіз сутності поняття «комунікація» дозволив обґрунтувати доцільність застосування семіотико-ситуаційного, культурологічного і діяльнісного підходів до комунікативної підготовки студентів у вищих закладах освіти.

Семіотико-ситуаційний підхід створює підґрунтя для формування досвіду комунікативної діяльності в ситуаціях майбутньої професійної діяльності, соціальної взаємодії, повсякденного спілкування. Практику мовленнєвої діяльності необхідно спрямувати на засвоєння студентами відповідної знаково-символічної системи, набуття здатності до гнучкого застосування семіотичних одиниць для аргументованого висловлювання своєї думки або позиції під час комунікації засобами рідної та іноземних мов.

Культурологічний підхід орієнтує на формування комунікативної культури студента як суб'єкта свідомої й доцільної діяльності, носія інформації та знань, культурних цінностей і мови. Засвоєння знаково-семіотичної системи і культурно-мовного коду іншого народу дозволить підготувати майбутніх фахівців до ефективної взаємодії в міжкультурному середовищі.

Діяльнісний підхід до організації і реалізації комунікативної підготовки дає змогу здійснювати навчальну діяльність відповідно до її соціальної сутності – як спільної продуктивної діяльності, побудованої на основі суб'єкт-суб'єктних відносин її учасників (педагога і студентів).

Застосування визначених підходів передбачає інтеграцію змісту дисциплін професійної підготовки майбутніх фахівців, застосування діяльнісних методів навчання.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Подальші дослідження доцільно спрямувати на визначення принципів комунікативної підготовки студентів закладів вищої освіти.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бодалев А. А. Личность и общение. – М.: Междунар. пед. акад., 1995. – 328 с.
2. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. – М.: Наука, 1982. – 160 с.

3. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. – М. : Политиздат, 1988. – 310 с.
4. Колбіна Т. В. Формування міжкультурної комунікації майбутніх економістів: теоретико-методологічний аспект: моногр. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2008. – 392 с.
5. Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 2. – СПб. : Универ. кн., 1998. – 447 с.
6. Леонтьев А. А. Психология общения: пособ. для доп. образования. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
7. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства. – М. : Академ. проект, 2002. – 544 с.
8. Новейший философский словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Интер-прессервис; Книжный дом, 2001. – 1280 с. (Мир энциклопедий).
9. Петров М. К. Язык, знак, культура. – М. : Наука, 1987. – 327 с.
10. Психология и культура / под ред. Д. Мацумото. – СПб. : Питер, 2003. – 718 с. – (Серия «Мастера психологии»).
11. Hall E. T. Die Sprache des Raumes. – Düsseldorf: Schwann, 1976. – 190 S.
12. Hofstede G. Lokales Denken, globales Handeln. Kulturen, Zusammenarbeit und Management. – München: C. H. Beck, 1997. – 420 S.

REFERENCES

1. Bodalev A. A. (1995). Lichnost i obshcheniye [Personality and communication]. Moscow: International Pedagogic Academy.
2. Zhinkin N. I. (1982). Rech kak provodnik informatsii [Speech as conductor of information]. Moscow: Nauka.
3. Kagan M. S. (1988). Mir obshcheniya: problemy mezhsobyektnykh otnosheniy [World of communication: problems of inter-subject relations]. Moscow: Politizdat.

4. Kolbina T. V. (2008). Formuvannia mizhkulturnoi komunikatsii maibutnikh ekonomistiv: teoretyko-metodolohichni aspekt [Inter-cultural communication formation of future economists: theoretical and methodological aspect]. Kharkiv: VD «INZhEK».

5. Kulturologiya. XX vek. Entsyklopediya. T. 2. (1998). [Culturology. XX century. Encyclopaedia. V. 2]. St. Petersburg: Univer. kniga.

6. Leontyev A. A. (1997). Psikhologiya obshcheniya: posob. dlya dop. obrazovaniya [Psychology of education: manual for supplementary education]. Moscow: Smysl.

7. Lotman Yu. M. (2002). Stati po semiotike kultury i iskusstva [Articles on Semiotics and Art]. St. Petersburg: Akademicheskii proekt.

8. Noveyshiy filosofskiy slovar (2001). [Newest Philosophical Dictionary]. Minsk: Inter-presservis; Knizhnyi dom.

9. Petrov M. K. (1987). Yazyk, znak, kultura [Language, sign, culture]. Moscow: Nauka.

10. Psihologiya i kultura / pod red. D. Matsumoto (2003). (Psychology and culture). St. Petersburg: Piter.

11. Hall E. T. (1976). Die Sprache des Raumes. – Düsseldorf: Schwann.

12. Hofstede G. (1997). Lokales Denken, globales Handeln. Kulturen, Zusammenarbeit und Management. – München: C. H. Beck.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Колбіна Тетяна Василівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця

Наукові інтереси: комунікативна підготовка студентів у вищій школі, формування досвіду міжкультурної комунікації майбутнього фахівця у процесі вивчення соціогуманітарних дисциплін.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kobina Tetyana Vasylivna is a doctor of pedagogical sciences, professor, professor of pedagogy, foreign philology and translation department at S. Kuznets Kharkiv National University of Economics.

Scientific interests: communicative preparation of students in higher educational institutions, formation of experience in intercultural communication of the future specialist in the process of studying socio-humanitarian disciplines.

КОЛБИНА Тетяна Василівна. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Аналіз сутності поняття «комунікація» дозволив обґрунтувати доцільність застосування семиотико-ситуаційного, культурологічного і діяльнісного підходів до комунікативної підготовки студентів у вищих закладах освіти.

Семиотико-ситуаційний підхід створює підґрунтя для формування у студентів досвіду комунікативної діяльності в ситуаціях майбутньої професійної діяльності, соціальної взаємодії, повсякденного спілкування із застосуванням знаково-символічної систем рідної та іноземних мов. Культурологічний підхід орієнтує на формування комунікативної культури студента як суб'єкта свідомої й доцільної діяльності, носія інформації та знань, культурних цінностей і мови. Діяльнісний підхід до організації і реалізації комунікативної підготовки дає змогу здійснювати навчальну діяльність відповідно до її соціальної сутності – як спільну продуктивну діяльність, що побудована на основі суб'єкт-суб'єктних відносин її учасників (педагога і студентів).

Застосування визначених підходів передбачає інтеграцію змісту дисциплін професійної підготовки майбутніх фахівців, застосування інтерактивних методів навчання.

Ключові слова: комунікативна підготовка, професійна взаємодія, мовленнєва діяльність, семиотико-ситуаційний підхід, культурологічний підхід, діяльнісний підхід.

КОЛБИНА Татьяна Васильевна. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К КОММУНИКАТИВНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ В ЗАВЕДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Анализ сущности понятия «коммуникация» позволил обосновать целесообразность применения семиотико-ситуационного, культурологического и деятельностного подходов к коммуникативной подготовке студентов в заведениях высшего образования.

Семиотико-ситуационный подход создаёт основу для формирования у студентов опыта коммуникации в ситуациях будущей профессиональной деятельности, социального взаимодействия, повседневного общения с применением знаково-семиотической системы родного и иностранных языков.

Культурологический подход ориентирует на формирование коммуникативной культуры студента как субъекта сознательной и целесообразной деятельности, носителя информации и знаний, культурных ценностей и языка.

Деятельностный подход к организации и реализации коммуникативной подготовки даёт возможность осуществлять учебную деятельность в соответствии с её социальной сущностью – как совместную продуктивную деятельность, которая основывается на субъект-субъектных отношениях участников (педагога и студентов).

Использование данных подходов предусматривает интеграцию содержания дисциплин профессиональной подготовки будущих специалистов, применение интерактивных методов обучения.

Ключевые слова: коммуникативная подготовка, профессиональное взаимодействие, речевая деятельность, семиотико-ситуационный подход, культурологический подход, деятельностный подход.

KOLBINA Tetyana Vasylivna. THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACHES TO COMMUNICATIVE PREPARATION OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The analysis of theoretical issues in relation to communication made it possible to define the latter as a special type of activity by means of semiotic systems, during which there is a mutual influence of people resulting in exchange of information, cultural values, emotions, models of communicative behaviour.

Analysis of the concept "communication" allowed to substantiate the feasibility of applying semiotic-situational, cultural and activity approaches to communicative preparation of students in higher education institutions.

The semiotic-situational approach creates the basis for forming the experience of communicative activity in situations of future professional activity, social interaction, everyday communication. Speech activity practice should be directed to the students' acquisition of the corresponding symbolic system, the ability to flexibly apply semiotic units for reasoned expression of their opinion or position during communication in native and foreign languages.

Culturological approach focuses on the formation of a student's communicative culture as a subject of conscious and expedient activity, the carrier of information and knowledge, cultural values and language. Assimilation of the semiotic system and the cultural-linguistic code of other people will enable future specialists to be prepared for effective interaction in the intercultural environment.

Activity approach to the organization and implementation of communicative preparation enables to carry out learning activity in accordance with its social essence - as a joint productive activity, constructed on the basis of the subject-to-subject relations of its participants (the teacher and students).

The application of above mentioned approaches presupposes integration of the contents of the disciplines in professional preparation of future specialists, application of activity methods of learning.

Key words: *communicative preparation, professional interaction, communicative activity, semiotic-situational approach, culturological approach, activity approach.*